

ANDREAS SCHMIDT-SCHWEIZER–DÖMÖTÖRFI TIBOR

„Kijelentette: nem érdekük, hogy az NDK-ból tömegesen meneküljenek az NSZK-ba.”

Két dokumentum a Magyarországra menekült keletnémet állampolgárok és a nyugatnémet–magyar kapcsolatok történetéhez 1989. augusztus elején

A Mihail Gorbacsov névvel fémjelzett új szovjet „irányvonal” hatására¹ 1987 nyarán és őszén a világpolitikát alapvető változások jellemezték, ugyanakkor a késő kádári Magyarországon – főként a gazdasági válsághelyzet által motiváltan – megkezdődtek azok a liberalizációs folyamatok, amelyek végül visszafordíthatatlanoknak bizonyultak.² Ebben az időszakban merült fel Budapesten egy olyan politikai vonzatú kérdés, amely évtizedeken keresztül tabutémának számított: a magyar–osztrák határon húzódó „vasfüggöny” lebontásának ügye. A Belügyminisztérium utasítására a magyar határőrség 1987 nyarán foglalkozni kezdett a határvédelem modernizálásának általános tervével, és ennek keretében vizsgálat tárgya lett az úgynevezett elektromos jelzőrendszer (EJR) is, amely az 1960-as évek vége óta a határőrzési rendszer központi elemét képezte.³

A vizsgálatok eredményeit, amelyekben a határőrség 1987 nyarán az EJR-rel kapcsolatos tapasztalatait összefoglalta, végül Székely János, a határőrség országos parancsnoka terjesztette fel 1987. október 5-én kelt – természetesen szigorú-

1 Mihail Sz. Gorbacsov (1931–) SZKP-főtitkár politikájáról összefoglalóan ld. *Archie Brown: The Gorbachev Factor*. New York, 1996.

2 Grósz Károly (1930–1996) kormányfővé történt kinevezésével (1987. jún. 25.) napirendre került a magyar gazdasági rendszer radikális átalakítása a tervgazdálkodásról a piacgazdaságra való átmenet jegyében. E gazdasági fordulatot egy sor politikai reformlépés kísérte, éspedig kettős megfontolásból. Egyrészt a lakosság elkerülhetetlen életszínvonal-csökkenését igyekeztek a politikai vezetők ilyen módon „ellensúlyozni” (pl. a világútlevél 1988. jan. 1-jei bevezetésével), másrészt felismerték, hogy a gazdasági rendszer alapvető megváltoztatása a lakosság aktív részvételét, ill. a különböző gazdasági érdekek érvényesülésének lehetőségét teszi szükségessé (pl. a sztrájk- és egyesülési jog által). Részletesen erről ld. *Andreas Schmidt-Schweizer: Politische Geschichte Ungarns von 1985 bis 2002. Von der liberalisierten Einparteienherrschaft zur Demokratie in der Konsolidierungsphase*. München, 2007. (Südosteuropäische Arbeiten 132.) 42–70.

3 Az elektromos jelzőrendszert az MSZMP KB PB 1965. máj. 11-ei határozata alapján hozták létre a magyar–osztrák államhatáron, 246 km hosszúságban. Az EJR-t arra szánták, hogy felváltsa a szögesdrót-akadályokból, aknamezőkből és jelzőrakétákból álló technikai határzárakat, amelyet 1949-ben, ill. 1957-ben közvetlenül az osztrák határnál létesítettek. Sem a jelzőrendszeren, sem annak környezetében nem helyeztek el életveszélyes eszközöket, a berendezés – drótakadályt képező funkciója mellett – elsősorban az illegális határátlépési kísérletek jelzésére szolgált. Részletesebben ld. *Sallai János: Elektromos jelzőrendszer. „Vasfüggöny” az osztrák–magyar határon*. Kossuth Lajos Katonai Főiskola, Főiskolai Közlemények 20(1996) 13–29.

an titkos – jelentésében a Belügyminisztériumhoz.⁴ Székely jelentése a jelzőrendszer számos problémájára hívta fel a figyelmet. Különösen azt emelte ki, hogy a riasztások „döntő többségét” vadállatok, időjárás behatások és technikai hibák váltják ki, és ez jelentősen növeli a határőr állomány „fizikai, pszichikai megterhelését”. Ezenkívül arra hívta fel többek között a figyelmet, hogy a létesítmény fenntartása magas – és állandóan növekvő – költségekkel jár, továbbá rámutatott arra a groteszk tényre, hogy a szükséges rozsdamentes huzal utánpótlása csak devizát emésztő drága nyugati importból oldható meg. A számos problémát figyelembe véve Székely arra a következtetésre jutott, hogy a berendezést az 1990-es évek elején vagy egy teljesen új rendszerrel kell felváltani, vagy pedig le kell bontani. A határőrség jelentéséből (amelyben Székely az elektromos jelzőrendszert – saját kompetenciáját jelentősen túllépve – „erkölcsileg elavultnak” is nevezi) végül is egyértelműen kiviláglik, hogy a parancsnok a rendszer lebontását és egy nyugati típusú, modern határőrizeti rendszerre való áttérést preferálta: „A BM Határőrség vezetése a társadalmi, politikai helyzet elemzése és a sokoldalú szakmai mérlegelés alapján az EJР megszüntetésében, viszont az MNK államhatárának biztonságos őrzete érdekében a feltételek szükséges biztosításával új, a járőrök szolgálatát segítő technikai eszközök rendszerbe állításában, manőverezési lehetőségeink javításában látja a megoldást.”⁵

1988 nyaráig – elsősorban az elhatalmasodó gazdasági nehézségek és a váratlanul felgyorsuló belpolitikai változások miatt – a jelzőrendszer lebontásának kérdése háttérbe szorult, amiben kétségtelenül szerepet játszott a Grósz Károly-féle pártvezetés kivárá, óvatos politikája is.⁶ A téma ezt követően Horváth István belügyminiszter és Pozsgay Imre államminiszter, a *Magyar Szocialista Munkáspárt* (MSZMP) Központi Bizottsága (KB) Politikai Bizottságának (PB) tagja révén került ismét napirendre 1988 őszén.⁷ E kezdeményezések folytán az MSZMP PB 1989. február 28-án döntést hozott arról, hogy a „vasfüggönyt” a magyar–osztrák határon le kell bontani.⁸ Az állampártban és a kormányban a

4 Jelentés a nyugati határszakaszon kiépített elektromos jelzőrendszer műszaki-technikai állapotáról. Magyar Országos Levéltár (= MOL) Határőrség Országos Parancsnoksága, XIX-B-10, XIII. 5. fsz., 23. d. 8. A szöveget némi rövidítéssel közli: *Andreas Schmidt-Schweizer*: „Vasfüggöny” – nyugati importból. Határőrség és devizagazdálkodás. *História* 28(2006) 5. sz. 23–25.; ld. továbbá: *Uő*: Die Öffnung der ungarischen Westgrenze für die DDR-Bürger im Sommer 1989. Vorgeschichte, Hintergründe und Schlussfolgerungen. *Südosteuropa Mitteilungen* 37(1997) 33–53., itt: 34–37.

5 Jelentés a nyugati határszakaszon kiépített elektromos jelzőrendszer műszaki-technikai állapotáról. MOL Határőrség Országos Parancsnoksága, XIX-B-10, XIII. 5. fsz., 23. d. 8.

6 Így érvel: *Oplátka András*: Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra. Bp. 2008. 34.

7 Az osztrák–magyar határon húzódo határbiztosítási rendszer sorsáról való végső döntés előtörténetéhez ld. részletesen: *Oplátka A.*: i. m. 15–91., továbbá: *A. Schmidt-Schweizer*: Öffnung der ungarischen Westgrenze i. m. 37–41.

8 Ld. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1989. febr. 28-án megtartott üléséről. MOL M-KS 288. f. 5/1054. ő. e. (1989. febr. 28.), 5R, 191. A Határőrség Országos Parancsnoksága már 1989. márc. 9-én előterjesztett egy feladattervet, amely a „vasfüggöny” lebontásának folyamatáról és az új határőrizeti rendszer szervezéséről rendelkezett. *Vö. A. Schmidt-Schweizer*: Öffnung der ungarischen Westgrenze i. m. 40.

határozat széles körű egyetértésre talált, illetve nem mutatkozott számottevő ellenállás vele szemben.⁹

A Politikai Bizottság döntését nem tartották titokban. Miután mind Horváth István, mind Pozsgay Imre már 1988 nyarán, illetve őszén nyilvánosan rámutatott a határőrizeti rendszer idejétmúlt voltára,¹⁰ a párt központi lapjában, a *Népszabadság*ban – ha nem is kiemelt helyen – 1989. március 4-én hírt közöltek a PB-határozatról: „1990 végéig fokozatosan megszüntetik az elektromos jelzőrendszert, a nyomsvot, a korlátozásokat. Vége: örökre.”¹¹ A cikk ugyanakkor utal a magyar–osztrák határt biztosító rendszernek a német–német vagy a csehszlovák–német határhoz viszonyítottan eléggé ártalmatlan jellegére, és ugyanakkor fontos információkat árul el a berendezés felépítéséről és működéséről: „Műszaki zárnak is nevezik, ami nem pontos meghatározás. A műszaki zár: harci védelmi eszköz, aknamezők, dróthálók bonyolult együttese. Az elektromos jelzőrendszer: határőrizeti segédlet, betonoszlopok közé feszített drótok, amelyekbe kifestültségű áramot vezettek. A kerítés jelzi, ha valaki megmássza, átvágja, aláássza. Mellette út húzódik, hogy ellenőrizhető legyen, és keskeny szántás, amely megőrzi s felmutatja a határsértő nyomát. Ez a nyomsvot. Végül is ártalmatlan eszköz, de csúf, talántán riasztó látvány.”¹² Tehát ke-
reken két hónappal azelőtt, hogy 1989. május 2-án egy látványos nemzetközi sajtókonferencia keretében hivatalosan bejelentették a „vasfüggöny” lebontásának megkezdését,¹³ a – nem csak magyar – nyilvánosság már fontos értesüléseket szerezhetett a magyar–osztrák határon lévő viszonyokról – és azok jövőbeni alakulásáról.

A magyar politikai vezetés nyilvánvalóan alábecsülte a határzár lebontására vonatkozó döntésének a következményeit,¹⁴ ezek azonban hamarosan szemmel látható módon jelentkeztek. 1989 tavasza, de különösen a nyári szabadságolások beköszönte után drámai módon növekedni kezdett azon NDK-állampolgárok száma, akik szocialista „hazájukat” Magyarországon keresztül kívánták elhagyni.¹⁵ 1989. május elejétől július végéig összesen 237 keletnémet menekült jelentkezett

9 Mindazonáltal a magyar kormány hivatalosan csak 1989. máj. közepén foglalkozott a határbiztosítási rendszer lebontásának kérdésével. Vö. *Oplátka A.*: i. m. 272.: 47. sz. jegyzet.

10 Ld. *Szabó László*: Mi szorul reformra a belügyminisztériumban? Interjú Horváth István belügyminiszterrel. *Népszabadság* 1988. aug. 6. 5.; ill. *Borbás Katalin*: Elérkezett az idő a műszaki zár felszámolására. *Népszabadság* 1988. okt. 27. 1., 4.; *Sz. J.*: „A határőrség nemzeti feladatot teljesít.” *Határőr* 1988. nov. 4. 5.

11 *Sz. J. J.*: Ahol a „műszaki zár” véget ér. *Népszabadság* 1989. márc. 4. 15. A cikk szerzője Szabó József Jenő.

12 I. h.

13 Ld. *Hajba Ferenc*: Megkezdtek a műszaki határzár felszedését. Nemzetközi sajtótájékoztató Hegyeshalomban. *Népszabadság* 1989. máj. 3. 1.

14 Ezt a tényt a korszak vezető politikusai később nyíltan elismerték. (Vö. ehhez pl. *Oplátka A.*: i. m. 16.)

15 Az egyre dagadó menekülthullám egzakt számairól sajnos nincsenek pontos forrásaink. Különösen hiányoznak a magyar határőrség megfelelő statisztikái.

az osztrák hatóságoknál, akiknek sikerült átszökniük a magyar határon.¹⁶ A magyar Belügyminisztérium sajtóosztálya július végén azt jelentette, hogy az 1989. év első felében 550 NDK-állampolgár kísérelte meg illegálisan Magyarország területének elhagyását Ausztria irányába.¹⁷ Valamivel később a *Süddeutsche Zeitung* – nem hivatalos forrásokra hivatkozva – már kerekén 1600 keletnémetről tudósított, akiknek sikerült Ausztriába menekülniük.¹⁸ Ugyanakkor egyre nagyobb számban kerestek menedéket NDK-állampolgárok a nyugatnémet állam budapesti nagykövetségén is, augusztus elejéig több mint 150-en.¹⁹

Az NDK részéről természetesen minden ilyen tettet – a korábbi gyakorlatnak megfelelően – hazaárulásnak tekintettek. Figyelemre méltó azonban, hogy – a magyar hivatalos szervek mellett – az NSZK politikusai is megkísérelték, hogy „lebeszéljék” a keletnémet polgárokat a további menekülési kísérletekről. Ennek legfőbb eszköze sajtóközlemények kiadása volt, amelyeket azután a magyar média is közzétett. A *Népszabadság* 1989. július 25-én például az alábbiakat hozta nyilvánosságra: „Priesnitz [Walter Priesnitz, a belnémet kérdésekkel foglalkozó nyugatnémet államtitkár] arra hívta fel az NDK-lakosokat, hogy maradjanak otthon, »nehogy a németek újraegyesülése a Szövetségi Köztársaságban történjen meg«. Kifejtette azt a véleményét is, hogy mindazok az NDK-állampolgárok, akik Magyarországon át akarnak Nyugatra távozni, »ne számítsanak sétára.«.”²⁰ Szintén a központi pártlapban lehetett olvasni: „Az NSZK budapesti nagykövetségének nem áll módjában segíteni azokon az NDK-állampolgárokon, akik a külképviselet közbenjárásától remélnék kiutazási engedélyt Magyarországról a Szövetségi Köztársaságba. A döntés egyedül az NDK-tól függ – jelentette ki hétfőn az NSZK Külügyminisztériumának helyettes szóvivője, Hanns Schuhmacher bonni sajtóértekezletén.”²¹ Még 1989. július 26-án kiadott a magyar Belügyminisztérium egy saját közleményt *Határaink sérthetetlenek* címmel, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy a magyar határ illegális átlépési kísérlete az érvényben lévő törvényeknek megfelelően bűncselekménynek minősül.²²

Mindezen felhívások azonban érzékelhetően nem sok hatással bírtak, a menekültek áradata egyre csak nőtt. A menekültprobléma a magyar hatóságokat és a politikát nehéz feladat elé állította. Az alapprobléma nem is igazán a tovább-

16 Bonn az NDK-menekültekről. *Népszabadság* 1989. aug. 1. 1. Ez a szám mindazonáltal nem foglalja magában azokat a személyeket, akik a magyar–osztrák határ illegális átlépése után továbbutaztak az NSZK-ba vagy a nyugatnémet állam bécsi nagykövetségén jelentkeztek.

17 Ld. *Karcagi Katalin*: A magyar hatóságok tájékoztatják az NDK budapesti nagykövetségét. A KEOKH vezetője a tiltott határátlépési kísérletekről. *Határaink sérthetetlenek*. Magyar Hírlap 1989. júl. 26. 4.

18 Ld. Ungarn will nicht Ausreiseland für DDR-Bürger sein. *Süddeutsche Zeitung* 1989. aug. 11. 1.

19 Vö. erről az alábbiakban az 1989. aug. 7-én kelt dokumentumot.

20 Bonn otthon maradásra inti az NDK-ból távozni készülőket. A *Süddeutsche Zeitung* a követségfoglalókról. *Népszabadság* 1989. júl. 25. 2.

21 Bonn az NDK-menekültekről i. h.

22 *Karcagi K.*: i. m. 4.

menekülési szándékkal Magyarországon tartózkodó NDK-állampolgárok tömege volt, hanem az a tény, hogy a határőrség és a rendőrség feladata változatlanul az volt, hogy a rendet a határon az érvényes jogi keretek között tartsa fenn, holott ezeket a rendszabályokat a politikai és – az alább még tárgyalandó – nemzetközi fejlemények már rég meghaladták. Kezdetben a magyar hatóságok még messzemenően tartották magukat az előírásokhoz.²³ Ez az NDK-állampolgárok számára a következőket jelentette: a magyar határőrök egy megfelelő bejegyzést tettek azon személyek útleivelébe, akiket menekülési kísérlet során elfogtak, illetve értesítették az NDK hatóságait a történetekről. Ezt követően az illető személyeket rendszerint átadták a keletnémet belügyi szervek képviselőinek és – általában repülőgépen – visszaszállították őket az NDK-ba. 1989. július végén–augusztus elején azonban ez a hatósági gyakorlat egyre ellentmondásosabbá vált. Egyrészt ugyanis még mindig sor került kiutasításokra a régi módon, másrészt azonban az illegális határátlépési kísérlet közben elfogott személyeket már egyszerűen csak „visszairányították” az ország belseje felé, és az NDK hatóságai felé sem tettek semmilyen jelzést.²⁴

E bizonytalanra – és kiszámíthatatlanná – váló gyakorlat hátterében az állt, hogy a magyar politikai vezetés időközben szembesült egy alapvető jogi dilemmával. Egyrészt 1989 nyarán még érvényben voltak azok az NDK-val kötött bilaterális egyezmények, amelyek alapján NDK-polgárok menekülési kísérletét a keletnémet hatóságoknak jelenteni kellett, illetve az illető személyeket országukba vissza kellett toloncolni.²⁵ Másrészt Magyarország 1989 márciusában csatlakozott az 1951. évi genfi menekültügyi konvencióhoz. E lépés eredeti célja a Ceaușescu-diktatúra elől az országba menekült, zömmel magyar nemzetiségű román állampolgárok jogi státuszának rendezése volt.²⁶ Az időközben kialakult helyzetben azonban e lépésnek előre nem látott, súlyos következményei támadtak, amint erről László Jenő, az igazságügy-miniszter helyettese 1989. július végén a Legfőbb Ügyészséget tájékoztatta: „Ezen egyezmény elfogadásával ugyanis olyan kötelezettségeket vállaltunk, amelyek nem teszik lehetővé az NDK-állampolgárok kényszerű visszajuttatását hazájukba vagy más olyan országba, ahová nem kívánnak menni. [...] A genfi egyezménynek különösen a 31.,

23 Az 1984. ápr. 18-án kelt ún. lőparancsot – amely a tárgyalt időszakban formailag még érvényben volt, *de facto* azonban már hatályon kívülre került – nem alkalmazták, nyilvánvalóan a határőrség országos parancsnokának informális utasítása alapján. Vö. ehhez: *A. Schmidt-Schweizer*: Öffnung der ungarischen Westgrenze i. m. 43.

24 Ezekről a fejleményekről részletesen ld. *Oplatka A.*: i. m. 111–129.

25 Itt elsősorban a következő egyezményekről volt szó: Szerződés a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között a polgári, családjogi és bűnügyi jogsegélyről (1957. okt. 30.; ld. 1958. évi 20. sz. törvényerejű rendelet) és Egyezmény a Magyar Népköztársaság kormánya és a Német Demokratikus Köztársaság kormánya között a vízummentes utazásról (1969. jún. 20.; ld. 1969. évi 31. sz. törvényerejű rendelet), ill. 1977. évi megváltoztatása (ld. 1977. évi 26. sz. törvényerejű rendelet).

26 A konvenció Magyarország vonatkozásában 1989. jún. 12-én lépett hatályba. Vö. részletesebben később a 45. sz. jegyzettel.

32. és 33. cikkére szeretném a figyelmet felhívni. Ezek szerint a menekülteket akkor sem lehet akarattuk ellenére visszajuttatni hazájukba, ha nem kapnak menedékjogot. Nehéz lenne az Ausztriába tiltott határátlépést megkísérlő NDK-állampolgárokról azt állítani, hogy nem menekültek, még akkor is, ha történetesen formálisan nem kértek, illetőleg nálunk nem kapnak menedékjogot.”²⁷

Az NDK-menekültek számának drámai növekedése, a magyar–osztrák határon kialakult zavaros helyzet, a magyar hatóságok ellentmondásos tevékenysége, valamint a genfi konvencióhoz való csatlakozás után Magyarországon kialakult bizonytalan jogi helyzet láttán az NSZK budapesti nagykövete, Alexander Arnot – természetesen a bonni külügyminisztérium, illetve Hans-Dietrich Genscher szövetségi külügyminiszter instrukcióinak megfelelően – megbeszélést kezdeményezett a magyar Bel- és Külügyminisztériummal: 1989. augusztus 4-én fogadta őt Horváth István belügyminiszter, augusztus 7-én pedig létrejött az Alexander Arnot és Somogyi Ferenc külügyi államtitkár közötti találkozó.²⁸

*

Az alábbiakban azt a két feljegyzést közöljük – fordított időrendi sorrendben²⁹ –, amelyek az említett megbeszéléseket dokumentálják – magyar szemszögből.³⁰ Az iratok több szempontból is figyelemre méltók. Olyan szempontokra irányítják a figyelmet, amelyek eddig talán nem kaptak kellő hangsúlyt a határnyitás 20. évfordulója közeledtével a témával foglalkozó, gyorsan bővülő irodalomban.

A feljegyzésekből kirajzolódó kép jól mutatja a korabeli magyar politika alapproblémáját, az igazodási kényszert a „két világ”, Kelet és Nyugat között. Ez a helyzet törvényszerűen jött létre a magyarországi politikai környezet – sokak számára váratlanul – dinamikus változása következtében, amely 1987–1988-ban vette igazán kezdetét, és amely nemcsak a belpolitikai helyzetre, hanem különös módon a külső kapcsolatokra is kihatott. A tárgyalt kontextusban a Magyar Népköztársaság az NDK és az NSZK közötti, súlyos feszültségekkel terhelt erőterbe került, ahol a két fél gyökeresen ellentétes magatartást várt el tőle. Magyarország úgyszólván „belekeveredett” a második világháború utáni időszak egyik meghatározó európai (és világpolitikai) konfliktusába, a németkérdésbe.

27 László Jenő, az igazságügy-miniszter helyettese levele Nyíri Sándor (1942–), a legfőbb ügyész helyettese számára, 1989. júl. 29. Legfőbb Ügyészség, iktatószám nélkül; eredeti másolata a szerzők birtokában.

28 Ld. ehhez: *Oplatka A.*: i. m. 129–134. A tény, hogy Arnot-t a Külügyminisztériumban csak államtitkári szinten fogadták, visszavezethető arra, hogy a kérdéses időben a menekültek problémáját úgy tekintették, mint amelyben elsősorban a Belügyminisztérium illetékes.

29 Az eredeti irat formájához híven a közlések fordított időbeli sorrendiségét az adja, hogy az aug. 4-ei megbeszélésről készült feljegyzés az aug. 7-ei tárgyalás dokumentumának mellékletét képezi, és így került továbbításra az illetékes politikusokhoz, elsősorban is Horn Gyula külügyminiszterhez.

30 A megfelelő „ellendokumentumok”, amelyek a nyugatnémet fél részéről készülhettek a találkozóról – mindenekelőtt Arnot kétségtelenül létező követi jelentése –, a 30 éves kutatási zárlat miatt egyelőre nem kutathatóak.

Az átalakulóban lévő magyar (kül)politika iránykeresését ebben az átmeneti helyzetben az egy időben érvényes, de egymásnak ellentmondó nemzetközi jogi kötelezettségek anómiás ellentmondásai is megnehezítették: egyik oldalról multilaterális kötelezettségvállalás (például a genfi menekültügyi konvenció) a demokratizálódás, a Nyugat felé való kívánatos orientáció jegyében, másrészt a széthullás felé tartó szovjet zóna „testvérországaival” továbbra is fennálló bilaterális kötelek. Magyar részről ugyanakkor el kívánták kerülni azt a látszatot, hogy a magyar politika a Nyugat, ez esetben Bonn nyomására cselekszik. E megfontolások háttérében az állhatott, hogy a gorbacsovi Szovjetunió álláspontja bár sejthető volt, de semmi esetre sem volt borítékolható a „testvérországok” között kiélesedő vitában.

A feljegyzésekből nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar politikai vezetés és az államigazgatás egy részét nyilvánvalóan túlterhelte a változások dinamikája. Ilyen helyzetben nem tűnik különösnek – vagy épp politikailag szándékoltnak –, hogy az említett területeken ellentmondásos, részben kaotikus viszonyok alakultak ki, így például a jogi normák változásainak, a jogalkalmazás aszinkron működésének terén. Az NDK-ból Magyarországra „zúduló” menekülthullám kezelésének nehézségét – a váratlanság és a felkészületlenség faktorán túl – alapvetően az a nem felejtendő tényállás okozta, hogy az átalakuló Magyarországnak a tárgyalási időszakban politikai, gazdasági és társadalmi kihívások egész sorának kellett megfelelnie a demokratizálódás és a piacgazdaságra való áttérés útján, amelynek során számos kérdés ekkor még nyitottnak számított.³¹ Az NDK-menekültek ügye tehát „csak” egyike volt ama számos megoldandó, jelentős problémának, amely a magyar politikát és társadalmat foglalkoztatta.

A nyugatnémet diplomácia részéről e kérdésben augusztus elején a feljegyzések alapján is tapasztalható bizonyos „érzékletlenség”, illetve a magyarországi helyzet nem teljes megértése. Bizonyos nyugatnémet oldalról tett kijelentések – így például Genscher külügyminiszter részéről is³² – arra utalnak, hogy Bonnban nem voltak igazán tisztában a helyzet megoldása érdekében tett magyar erőfeszítésekkel. Ugyanakkor a Hallstein-doktrína³³ szellemére emlékeztető határozottsággal – hogy ne mondjuk, némi arroganciával – léptek fel a magyar féllel szemben, „minden németek” alaptörvényben rögzített képviselőjeként, viszonylag kevés megértést mutatva Magyarország ekkor még elvileg létező szövetségi elkötelezettségei iránt.

Az iratokból ugyanakkor az is kitűnik, hogy nyugatnémet részről ekkor még egyáltalán nem számoltak a határok magyar részről történő általános megnyitásával, mint megoldási lehetőséggel. Sokkal inkább a menekültekkel, illetve az

31 Vö. a Nemzeti Kerekasztal 1989 júniusától folyó tárgyalásait.

32 Ld. később a 49. és 50. sz. jegyzetet.

33 Konrad Adenauer kancellár 1955. szept. 22-én hozta nyilvánosságra a W. Hallstein külügyi államtitkárról elnevezett doktrínát, miszerint az NSZK megszakítja diplomáciai kapcsolatait mindazon államokkal, amelyek elismerik az NDK-t.

NDK-val valamilyen módon kialakítandó megegyezés tűnt számukra reális opció-nak, erre utal az úgynevezett Vogel-megoldás szóba hozása is.³⁴

Érdeemes röviden, de külön kitérni Arnot nagykövet ama megjegyzésére, amelyet Somogyi Ferencsel való tárgyalása során mintegy mellékesen elejtett, és amelyet jelen publikációnk címébe emeltünk.³⁵ A kijelentés, miszerint az NSZK-nak nem érdeke, hogy tömegesen meneküljenek oda az NDK-ból, arra mutat – amennyiben hiszünk a magyar fél által készített feljegyzés hitelességében –, hogy a menekülthullám a Szövetségi Köztársaság számára inkább elkerülendő, mint kívánatos lehetőség volt 1989. augusztus elején. A nyugatnémet diplomácia ezek szerint ekkor még teljesen a *status quo* kategóriáiban gondolkodott, nem kívánt kilépni a bipoláris világrend megszokottan működő, stabilnak tűnő modelljéből. Ebben az értelemben a nyugatnémet külpolitika szándéka az volt – összhangban a nyugati világ általános irányvonalával –, hogy Gorbacsov pozícióját semmilyen módon ne veszélyeztessék, mivel benne látták a „keleti blokk” fokozatos, kiszámítható reformfolyamatának, valamint Kelet és Nyugat konzekvens közeledésének garanciáját.³⁶ Kétségtelen, hogy ez időben még nem volt előre látható a szocialista világrendszer – és benne az NDK – teljes összeomlása, a nagykövet azonban igazi karrierdiplomata módjára igyekezett a látszatát is elkerülni annak, hogy az NSZK érdekelt lenne abban, hogy hirtelen, kiszámíthatatlanul és ellenőrizhetetlenül kiterjedt migrációs nyomás nehezedjék rá. Arról, hogy mennyire nem volt sem a nyugatnémet nagykövetnek, sem magyar tárgyalópartnereinek reális képe a fejlemények dinamikájáról, sokatmondóan árulkodik a tény, miszerint megbeszélésüket azzal zárták, hogy majd szeptember folyamán tárgyalnak ismét az „ügyről”...

Anélkül, hogy az 1989. szeptember 11-ei határnyitáshoz vezető út további érdekesítő részleteit tárgyalnánk, érdemes kitekintésül említést tenni arról, hogy a magyar Belügyminisztérium és a Legfőbb Ügyészség részéről a menekültügy kiszélesedésekor, már 1989. július folyamán születtek elgondolások a helyzet megoldásának lehetséges módozatairól. 1989. augusztus 8-án, tehát alig egy nappal Arnot és Somogyi tárgyalása után, a Legfőbb Ügyészség egy nagy jelentőségű direktívát terjesztett elő, amely a genfi konvenció előírásaira való tekintettel

34 Az ún. „Vogel-megoldás” lényege, hogy a menekültek ígéretet kapnak arra, hogy büntetlenül visszatérhetnek az NDK-ba, ahol hivatalos kivándorlási kérelmüket a hatóságok ezt követően pozitívan bírálják majd el. Hasonló eljárásra került már sor pl. 1989. június–júliusában, amikor több mint 130 NDK-állampolgár menekült az NSZK kelet-berlini állandó képviselőjére. Ekkor Wolfgang Vogel (1926–2008) keletnémet ügyvéd közvetítésével sikerült végül az NDK kormánynak ígéretet rávennie saját állampolgárait arra, hogy hagyják el az „idegen” diplomáciai képviselőt. Ezután az érintettek – miután szabályosan beadták az irányú kérvényüket – valóban távozhattak az NSZK-ba. Vö. *Norbert F. Pötzl: Der Grenzgänger. Spiegel Geschichte* 2009. 2. sz. 138–139.

35 Sajátos módon Oplatka András kiváló monográfiájában az Arnot–Somogyi-megbeszélést tárgyalva nem tesz említést az ominózus kijelentésről. Vö. *Oplatka A.: i. m.* 133. sk.

36 A nyugati diplomácia álláspontjához ld. *Borhi László: „Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni” – az 1989-es átmenet nemzetközi összefüggései magyar források tükrében.* *Külügyi Szemle* 6(2007) 2–3. sz. 255–272.

két alapvető módosítást tartalmazott a külföldi állampolgárságú határsértőkre vonatkozóan.³⁷ Egyrészt kimondta, hogy azokat a személyeket, akiket tiltott határátlépési kísérlet közben fognak el, a jövőben nem toloncolják ki származási országukba, hanem Magyarországon, a hatályos törvények alapján vonják őket felelősségre. Másrészt abban az esetben, ha egy – rugalmasan értelmezhető – „alapos ok”³⁸ áll a határsértés hátterében, akkor nem vonják büntető eljárás alá az illetőt, csupán figyelmeztetésben kell részesíteni. Csak ismételt esetben vagy bűncselekmény gyanúja esetén állítandó a szóban forgó személy Magyarországon bíróság elé.

A gyakorlatban az irányelvek kibocsátását követően még ismételt elfogás vagy a határőrök elleni támadás esetén sem adták át az érintetteket a rendőrségnek, és büntetőeljárást sem indítottak ellenük. Az esetek legnagyobb részében a – döntő többségében NDK-s – határsértőket figyelmeztetés mellett egyszerűen elküldték.³⁹ Ez a gyakorlat természetesen tovább növelte a zöldhatáron át távozni próbáló keletnémet polgárok vállalkozó kedvét, amely 1989. augusztus 19-én, az úgynevezett Páneurópai Piknik keretében, a világ nyilvánossága előtt érte el látványos csúcspontját.

Az 1989. szeptember 11-ei határnyitás előtörténete tehát, amint az alább közölt két dokumentumból világosan kitűnik, valóban komplex problémák egész sorát érintette. Magyarország a tulajdonképpen német–német ügy miatt rendkívüli kihívásokkal szembesült, és ezt nyugatnémet oldalról nem érzékelték a maga teljességében. Mindez nem elhanyagolható, de átmenetinek bizonyuló feszültségeket okozott a nyugatnémet–magyar viszonyban.

37 A Legfőbb Ügyész helyettesének 1989. aug. 8-án a határsértést elkövető külföldi állampolgárokkal kapcsolatban kiadott iránymutatása. Legfőbb Ügyészség, aktaszám 338/1989.; eredeti másolata a szerzők birtokában. Ld. továbbá: *A. Schmidt-Schweizer*: Öffnung der ungarischen Westgrenze i. m. 42.

38 Elsősorban családi okok jöhettek számításba (pl. családegyesítési, kegyeleti stb. indokkal).

39 Ez derül ki abból a jelentésből, amelyet Székely János, a határőrség országos parancsnoka a Belügyminisztérium számára készített 1989. aug. 21-én. Ld. *A. Schmidt-Schweizer*: Öffnung der ungarischen Westgrenze i. m. 43. Mindazonáltal vannak adatok arról, hogy egyes esetekben 1989. aug. 8. után is sor kerülhetett kitoloncolásra. Ld. *Oplátka A.*: i. m. 285.: 210. sz. jegyzetet.

FORRÁSOK

I.

Somogyi Ferenc külügyi államtitkár feljegyzése az NSZK budapesti nagykövetével, Alexander Arnot-val történt megbeszélésről
1989. augusztus 7.

KÜLÜGYMINISZTERIUM
dr. Somogyi Ferenc⁴⁰
002 106/1/1989

SZIGORÚAN TITKOS!
Érvényes: Visszavonásig
Készült: 11 példányban
Kapja:
Horn elvtárs
Kovács L. elvtárs
Hajdú A. elvtárs
Nagy L. elvtárs
Alföldy elvtárs
Görög elvtárs
Sztankovics elvtárs
Erdős elvtárs
Kupper V. elvtárs
Bonn
Saját

FELJEGYZÉS

Tárgy: Dr. Alexander Arnot⁴¹
NSZK-nagykövet látogatása

A mai napon⁴² kérésére fogadtam A. Arnot urat, az NSZK budapesti nagykövetét, aki – központja utasítására hivatkozva – a Magyarországról engedély nélkül az NSZK-ba utazni kívánó NDK-állampolgárok ügyében kezdeményezett beszélgetést. Ennek bevezetőjeként részletesen tájékoztattott a Dr. Horváth István⁴³ belügyminiszter elvtársnál augusztus 4-ikén tett látogatásáról, az ott előadott konkrét kéréseiről. (Az erről a megbeszélésről készült feljegyzés mellékelve.)

A nagykövet hangsúlyozta, hogy az NSZK kormányát és közvéleményét aggodalommal tölti el ez, a megítélésük szerint nagyon súlyossá vált probléma. El-

40 1989. máj. 26.–1990. máj. 31. között külügyi államtitkár.

41 1989–1993 között nyugatnémet, ill. német nagykövet Budapesten.

42 1989. aug. 7.

43 1987. dec. 16.–1990. jan. 23. között belügyminiszter.

lentmondást látnak a magyar kormány korábbi nyilatkozatai és az ebben a kérdésben követett jelenlegi gyakorlat⁴⁴ között. Elismerik a probléma kényes, összetett voltát, de szeretnék, ha az ügy mindenki számára elfogadható módon mielőbb lezárulhatna, és ehhez kérik a magyar illetékesek hatékony közreműködését. Utalt arra, hogy ők a maguk részéről józan nyilatkozatokkal próbálják jobb belátására bírni az NDK-állampolgárokat, hogy elkerüljék a helyzet további romlását. Kijelentette: nem érdekük, hogy az NDK-ból tömegesen meneküljenek az NSZK-ba.

Válaszomban felhívtam a nagykövet figyelmét arra, hogy a hazánkban kibontakozó folyamatokkal összhangban jelentős változáson ment át az emberi jogi, humanitárius kérdésekkel kapcsolatos álláspontunk is. Ennek eredményeként újabb nemzetközi kötelezettségeket⁴⁵ is vállaltunk, ugyanakkor még nem tudtuk megteremteni az új politikának és ezeknek a nemzetközi kötelezettségeknek mindenben megfelelő belső jogszabályokat. A konkrét problémát illetően is átmeneti helyzetben vagyunk, ami legalább a menekültügyi konvenció végrehajtásáról szóló rendelet kibocsátásáig, illetve a BTK⁴⁶ tervezett módosításáig tart majd. Ebben a periódusban is arra törekszünk azonban, hogy a jelenleg érvényben lévő belső jogszabályokból és kétoldalú nemzetközi egyezményekből⁴⁷ eredő ellentmondásokat és problémákat az emberességi szempontok messze menő figyelembevételével hidaljuk át. Rugalmas magatartásunk megnyilvánulásaként említettem az eredetileg bűncselekménynek minősülő tiltott határátlépési kísérletek szabálysértésként kezelését, az érintett NDK-állampolgárok repülőgépen való visszatoloncolása gyakorlatának megszüntetését, valamint a ki-

44 Utalás az illegális határátlépést megkísérlő NDK-állampolgárok visszatoloncolására a magyar belügyi szervek részéről.

45 „A menekültek helyzetére vonatkozó egyezményről”, közkeletű megnevezésével az ún. genfi menekültügyi konvencióról (1951) – valamint az azt kiegészítő New York-i jegyzőkönyvről (1967) – van szó, amelyhez Magyarország 1989. márc. 14-én csatlakozott. Az egyezmény a Magyar Népköztársaság tekintetében 1989. jún. 12-én lépett hatályba; kihirdetésére 1989. aug. 30-án került sor az 1989. évi 15. tvr. keretében. A konvenció kimondja a kiutasítás vagy visszaküldés tilalmát, tehát a menekültként elismert személyt nem lehet kiszolgáltatni annak az országnak, ahonnan elmenekült. – A konvencióba való belépésre vonatkozó magyar döntés hátterében eredetileg a Ceausescu-diktatúra elől Magyarországra menekült romániai – zömükben magyar nemzetiségű – állampolgárok jogi helyzetének rendezése állott. 1988 márciusától havonta több mint 1000 romániai menekült érkezett Magyarországra; ez az „első” menekülthullám 1988. októberben tetőzött. 1989 tavaszán ismét emelkedett a menekültek száma, bár nem érte el az előző év nagyságrendjét. *Sík Endre*: Erdélyi menekültek Magyarországon.

<http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a956.pdf> (2009. ápr. 16.). Az 1988. évet követően legalább 100 ezernyi magyar hagyta el Romániát Magyarországra irányába. *Horváth István*: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása.

http://www.epa.hu/00400/00458/00050/mo-ra_mozgas.html (2009. ápr. 16.).

46 Büntető törvénykönyv.

47 Utalás a Magyar Népköztársaság és az NDK, ill. a keleti blokk más országai (Szovjetunió, Csehszlovákia, Románia) közötti bilaterális egyezményekre, amelyek kimondták, hogy a tiltott határátlépést elkövető vagy a határ közelében elfogott személyek (általában) 48 órán belül kiadatásra kerülnek. Ld. *Oplátka A.*: i. m. 55.; továbbá vö. 25. sz. jegyzettel.

utasítás tényének az úti okmányban nyomot nem hagyó rögzítését. Ebben az összefüggésben emlékeztettem arra, hogy semmilyen formában nem tettük eddig szóvá, hogy az NSZK budapesti nagykövetsége a bécsi szerződés⁴⁸ rendelkezéseivel ellentétben tevőleges részt vállal NDK-állampolgárok befogadásában, sőt a szükséges engedély azonnali kiadásával lehetővé tettük az ez üggyel kapcsolatos tennivalók intézésére küldött három nyugatnémet diplomata beutazását.

Hangsúlyoztam ugyanakkor: mindvégig az vezérel bennünket, hogy kapcsolatainkat se az NSZK-val, se az NDK-val ne rontsuk, ami nagyon nehéz feladat, mert a két ország különböző indokok alapján egymástól homlokegyenest eltérő magatartást vár el tőlünk. Ehhez járul még az a tény, hogy egyetlen szuverén ország sem mondhat le határai védelméről, illetve a törvényeit tiszteletben nem tartó külföldiek kiutasításának jogáról.

Utaltam arra is, hogy az alapvetően diszkréciót, türelmet és megértést igénylő ügyek kezelését nem segítik az egyre gyakoribbá váló hivatalos nyilatkozatok és sajtójelentések. Bár értékeljük a józanságra intő megnyilatkozásokat, de kedvezőtlen hatásúnak tartjuk az olyan kijelentéseket is, mint pl. Genscher külügyminiszter legutóbbi, a „pecsételések” gyakorlatának beszüntetését sürgető nyilatkozata,⁴⁹ amelyek könnyen azt a látszatot kelthetik, hogy pozitív lépéseinket nyugatnémet nyomásra tesszük. Ennél is több nehézséget okoznak a különböző pontatlan kijelentések, vagy egyoldalú, tendenciózus újsághírek és kommentárok.⁵⁰

Ez utóbbiakkal összefüggésben felhívtam a nagykövet figyelmét arra, hogy a menekültügyi konvenció előírásainak teljes körű magyarországi alkalmazása nagyon jelentős változásokat hoz majd a menekültstátusz megállapítására hivatott eljárásban, de várható, hogy az NDK-állampolgárok túlnyomó többsége nem felel majd meg a konvencióban meghatározott kritériumoknak. Biztosítottam a nagykövetet arról, hogy – bár az elfogadásra kerülő törvény valószínűleg a menekültstátusz szűk értelmezésén alapul majd – a kritériumok semmivel sem lesznek szigorúbbak, mint pl. az NSZK, Svájc vagy más nyugat-európai országok által megfogalmazott és érvényesített követelmények. Emlékeztettem arra, hogy már a konvencióhoz való csatlakozásunkkor is leszögeztük: nem akarunk a kelet-európai országok „menekültjeinek” kivezető csatornája lenni.

48 A „Bécsi szerződés a diplomáciai kapcsolatokról” 1961. ápr. 18-án aláírt nemzetközi szerződés. A Magyar Népköztársaság megerősítő okiratát 1965. szept. 24-én helyezték letétbe. Az 1965. évi 22. tvr. értelmében kihirdetése napján, 1965. nov. 18-án lépett hatályba Magyarországon, rendelkezéseit azonban 1965. szept. 3-tól kezdődően kellett alkalmazni. A szerződés 41. cikkének 3. pontja értelmében „a [diplomáciai] képviselő helyiségeit nem szabad olyan módon használni, amely összeférhetetlen a képviselőnek a jelen szerződésben, vagy a nemzetközi jog általános szabályaiban, vagy a küldő és a fogadó állam között hatályban lévő külön megállapodásokban meghatározott feladatkörével”.

49 A hivatkozott interjú részleteit 1989. aug. 6-án közölte a Bild am Sonntag c. német lap, ld. még: Ne üssenek pecsétet a menekülő NDK-állampolgárok útlevelébe. Genscher kérése a magyarokhoz. Magyar Hírlap 1989. aug. 7. 1.

50 Ld. példaképp a Süddeutsche Zeitung 1989. júl. 29–30-i számait.

Végezetül tájékoztattam a nagykövetet arról, hogy az ENSZ menekültügyi főbiztosának⁵¹ tervezett, illetve a főbiztosság szakértői delegációjának jelenlegi magyarországi látogatása már régóta napirenden szerepel és nincs közvetlen összefüggésben a hazánkon keresztül engedély nélkül az NSZK-ba utazni szándékozó NDK-állampolgárok ügyével.⁵²

A nagykövet megköszönte a helyzet magyar értékeléséről és gesztusértékű lépéseinkről adott részletes tájékoztatást, és egyetértését fejezte ki annak fontosabb megállapításaiival. Különösen pozitívan értékelte egy olyan megoldásnak a lehetőségét, hogy a jogellenes határátlépés kísérlete közben elfogott NDK-állampolgárok kiutasításának ténye nem kerül rögzítésre az illető személy úti okmányában. Kifejezte azt a reményét, hogy amennyiben ilyen gyakorlatot rendszeresítünk, akkor lehetővé válik a jelenleg az NSZK-követségen tartózkodók problémájának a hagyományos, Vogel ügyvéd nevével fémjelzett úton való megoldása.⁵³ Elképzelései szerint az ügyek túlnyomó többsége ilyen formában szeptemberig rendezhető, és azt követően már csak néhány, az NDK-ba való még ideiglenes visszatéréstől is mereven elzárkózó személy problémájára kell majd megoldást találni. (Közölte: a követségen tartózkodó NDK-állampolgároknak – a hazatérések, illetve újabb letelepedések következtében állandóan változó – létszáma ma reggel 162 volt.)

Befejezésül a nagykövet kilátásba helyezte, hogy előreláthatólag szeptember folyamán ismét jelentkezni fog Horn elvtársnál vagy nálam ez ügyben.

Budapest, 1989. augusztus 7.

II.

Melléklet

Horváth István belügyminiszter feljegyzése az NSZK budapesti nagykövetével, Alexander Arnot-val történt megbeszélésről.
1989. augusztus 4.

Feljegyzés

A mai napon⁵⁴ a Külügyminisztérium sürgető kérésére fogadtam Dr. Alexander Arnot urat, az NSZK budapesti nagykövetét, aki bonni központja utasítására hivatkozva jelezte, számukra a találkozó még mindenképpen a hét végén rendkívüli fontosságú, minthogy halaszthatatlan ügyről van szó.

51 Az ENSZ menekültügyi főbiztosa 1986–1989 között Jean-Pierre Hocké (1938–) svájci diplomata volt.

52 1989. aug. elején a Német Szövetségi Köztársaság Hocké főbiztoshoz fordult, hogy interveniáljon és bátorítsa a magyarokat a genfi konvenció politikai menekültekre vonatkozó előírásainak betartására. *Wesley D. Chapin: Germany for the Germans? The Political Effects of International Migration.* Westport, 1997. 45.

53 Ld. a 34. sz. jegyzetet.

54 1989. aug. 4-én, pénteki napon.

A találkozón a nagykövet kormánya nevében elismeréssel szólt azokról a jelentős változásokról és arról a fejlődésről, ami Magyarország társadalmi-politikai életében tapasztalható.⁵⁵ Ezt követően rátért a jöveteleivel kapcsolatos ügyre, ez pedig a Magyarországról az NSZK-ba eljutni kívánó NDK-beli állampolgárok ügye. Erről szólva elmondta, hogy az illetékes magyar szervezetek ezzel kapcsolatos eljárása a Szövetségi Köztársaságban és kormányukban is értetlenséget vált ki, s a magyar politika hirdetett és ténylegesen megvalósított politikai gyakorlatának különbözőségét látva kérdéseket támaszt deklarációink őszinteségével kapcsolatban.

A következő konkrét kéréseket terjesztette elő:

1. Kéri, hogy az a több mint 100 fő NDK-beli állampolgár – akik bizonyos ideje az NSZK budapesti nagykövetségének épületében tartózkodnak – a magyar hatóságok tudtával hagyhassa el a nagykövetséget, s kölcsönös diszkréció mellett budapesti magánlakásokon tartózkodhassanak mindaddig, amíg az illetékes magyar szervek elbírálják kérésüket a genfi menekültügyi konvenció szellemében, hogy menekülteknek tekintendők-e vagy sem.
2. Azt is kéri, hogy a magyar szervek e szerint járjanak el minden Magyarországon lévő NDK-állampolgár esetében, akik az NSZK-ba kívánnak távozni, azok esetében is, akik nincsenek az NSZK-követségén.
3. További kérése volt, hogy ne szolgáltatassunk adatokat a Magyarországot úti okmányok nélkül elhagyni kívánó és elfogott NDK-állampolgárokról az NDK-nak, mert ott emiatt őket felelősségre vonják és büntetéssel várják.
4. Végezetül kérte, hogy a napokban Magyarországra látogató ENSZ menekültügyi főbiztossal a szóban forgó ügyben működjünk együtt.⁵⁶

A nagykövet által szóba hozottakra válaszolva elmondottam, hogy a kormány és a Belügyminisztérium számára is örömdetes tény, hogy hazánk és az NSZK kapcsolatai minden területen eredményesen fejlődnek. Számunkra is fontos, hogy a magyar törekvéseket megértési készség és támogatás kíséri a Szövetségi Köztársaság részéről. Érthetőnek tartom a sürgős igyekezetet az NDK-állampolgárokkal kapcsolatos ügyben. Nem értem és szokatlannak tartom viszont kapcsolatainkban azt a fogalmazást, ami a magyar politika hirdetett és gyakorolt vonalának különbözőségére utalt, azért sem, mert ennek semmi alapja nincs. Itt másról, egy bonyolult ügyről van szó, amit a Szövetségi Köztársaságban is jól ismernek. Arról, hogy az új politikai kezdeményezések és az ennek megfelelő eljárás gyakran állít olyan helyzetbe bennünket, amikor döntéseink összes lehetséges következményét előre nem tudjuk felismerni, illetve azonnal még nem rendelkezünk [az] elhatározásaink megvalósításához szükséges összes feltétellel, s ezeket a

⁵⁵ Nyilvánvalóan azokról a dinamikus belpolitikai folyamatokról van szó, amelyek 1988 tavaszán-nyarán kezdődtek és a következő évben többek között a többpártrendszer elfogadásához (1989. febr.), valamint a Nemzeti Kerekasztal tárgyalások megkezdéséhez (1989. jún.) vezettek.

⁵⁶ Ld. az 51. és 52. sz. jegyzetet.

megvalósítás során csak folyamatosan tudjuk megteremteni. Ilyen ez az ügy is, amely az erdélyi, romániai menekültek magyarországi áradatával kezdődött, s ezek kezelésében tértünk át a menekültügyi egyezményeknek megfelelő eljárás gyakorlatának kialakítására. Mindez olyan kérdéseket vetett fel, amelyeket [sic!] a hazai jogi szabályozásban és az érintett szövetséges országok viszonylatában, érvényes egyezményeinkkel kapcsolatban tisztázásra várnak. Ezek most folyamatban vannak. Ez egy olyan ügy, amelynek megoldásához bizonyos időre és tapasztalatokra is van szükség. De itt mindenképpen figyelembe kell venni, hogy Magyarország nem lehet az NDK állampolgárai részére a Szövetségi Köztársaságba jogellenes távozásának [sic!] ugródeszkája, és azt is nehéz elképzelni, hogy az a másfél-kétmillió NDK-állampolgár, akik egy esztendőben Magyarországra látogatnak, mind politikai menekült lenne. Ismerve a nyugat-európai országok befogadási politikájának gyakorlatát, biztosítottam arról, hogy hasonló módon Magyarország is a menekültügyi konvenció elveinek betartására készül.

A nagykövet konkrét kérdéseivel kapcsolatban jeleztem, hogy ezek szerteágazó problémákat vetnek fel, s munkatársaim, a Külügyminisztérium, valamint a többi illetékes magyar szerv ezekkel hetek óta behatóan foglalkozik. Válaszunkról rövidesen tájékoztatást adunk.

Budapest, 1989. augusztus 4.

Kapják:

Grósz Károly elvtárs,
Németh Miklós elvtárs,
Kótai Géza elvtárs,
Horn Gyula elvtárs,
Somogyi Ferenc elvtárs.

Magyar Országos Levéltár M-KS-288. f. 32. cs. 58. ő. e. (1989 év), 145–151.
Géppel írt feljegyzés, a helyesírási hibák javításával.

ANDREAS SCHMIDT-SCHWEIZER–TIBOR DÖMÖTÖRFI

“HE DECLARED: MASS FLEEING FROM THE GDR FOR THE FRG WAS
NOT IN THEIR INTEREST.”

TWO DOCUMENTS TO THE HISTORY OF GDR CITIZENS FLEEING
TO HUNGARY AND WEST GERMAN–HUNGARIAN RELATIONS
AT THE BEGINNING OF AUGUST 1989

During the economic and political reforms in Hungary in 1987–1988, a question arose that had been treated previously as a taboo: the issue of destructing the “iron curtain” between Hungary and Austria. In accordance with the resolution of the Hungarian Socialist Workers’ Party (MSZMP) the elimination of electronic signal system, forming the closing of the frontiers, began officially on 2 May 1989. Consequences of the

resolution were obviously underestimated by the Hungarian government. From the spring of 1989, and especially from the beginning of summer holidays, the number of those GDR citizens grew dramatically, who arrived at Hungary with the evident intention of leaving the country illegally through the “green border” for the West. At the end of July and at the beginning of August 1989, the situation of tens of thousands of refugees staying in Hungary became so dramatic that both Hungarian authorities and the “lawyer” of GDR citizens, i.e. diplomacy of the Federal Republic of Germany, were forced to find a common solution. (Particularly the latter one, because the refugees from GDR “had invaded” the FRG embassy in Budapest, as well.) The meetings between the FRG ambassador Alexander Arnot and minister of interior István Horváth took place under these circumstances on 4 August 1989, and with foreign under-secretary of state Ferenc Somogyi on 7 August 1989.

The minutes of the meetings reveal the basic dilemma of Hungarian politics of the time, i.e. the pressure on the East to conform to the West. On the one hand, Hungary was in principle bound by its obligations toward the Eastern Bloc, what included the arrest and compulsory conveyance of East German trespassers into the GDR. On the other hand, Hungary could refer to the Convention relating to the status of refugees signed at Geneva, which Hungary joined in March 1989 and banned the expulsion of recognized refugees. West German diplomacy alluded to this Convention and asked Hungary to protect the East Germans and recognize officially them as refugees. Hungary reminded of the positive political changes regarding human rights and humanitarian issues, but also asked time for elaborating the adequate solutions at the same time. West Germany seemed to have relatively little understanding considering Hungarian reserve and claimed for the earliest possible concrete steps. However, the documents reveal that none of the two parties took into consideration radical steps at that time, such as opening Hungarian frontiers. Furthermore, from the words of the West German ambassador, it seemed that at this point, at the beginning of August 1989, an East German exodus was rather to avoid for the FRG than a desirable option.